

Prva ranosrednjovjekovna skulptura iz crkve Sv. Marte u Bijaćima

Ante MILOŠEVIĆ, muzejski savjetnik
Muzej hrvatskih arheoloških spomenika
HR - 21000 Split, S. Gunjače b. b.

U prilogu se raspravlja o skupini neujesto klesanih reljefa u dva navrata otkopanih u ruševnim ostacima crkve Sv. Marte kod Trogira; najprije početkom 20. stoljeća u vrijeme prvih iskopavanja i potom u revizijskim nastojanjima krajem 70-tih godina istoga stoljeća. O tim spomenicima do sada je više puta pisano, a povodi za to bili su različiti. Uočljiva su oprečna mišljenja o pitanju njihove stilske i vremenske pripadnosti. U dosadašnjim prijedlozima kreću se vrlo široko, od 6. do 12. stoljeća, dakle, od kasnoantičkoga do ranoromaničkoga razdoblja. Našim pokušajem nastoji se osnažiti pretpostavka da je u ovom slučaju riječ o ranosrednjovjekovnim skulpturama iz kraja 8. ili samog početka 9. stoljeća.

Pripremajući se na samom početku 20. stoljeća za arheološka iskopavanja u Stombratama u Bijaćima kod Trogira, gdje se pretpostavljao položaj vrlo važne ranosrednjovjekovne crkve Sv. Marte i uz nju dvori hrvatskih vladara, Hrvatsko društvo za istraživanje domaće povijesti u Sapljetu - "Bihac" naumilo je ukloniti novovjekovnu crkvu koja je stajala iznad njenih ruševina (nad nekadašnjom krstionicom), a u kojoj je bio ugrađen velik broj ulomaka iz ranijih stoljeća¹. Već tada poznati podaci ukazivali su da su Stombrate vrlo složen arheološki lokalitet s kontinuitetom od antičkoga doba, te da bi istraživanja trebalo pomno isplanirati i nadzirati. No, don F. Bulić koji ih je trebao voditi, povjerio ih je društvenim suradnicima P. Peratu i P. Ergovcu, a sam je rijetko nalazio vremena biti na terenu. Tijekom iskopavanja (1902.-1905. godine) i prigodom rušenja spomenute novovjekovne crkve koje je obavljeno u zadnjoj istraživačkoj kampanji, pronađeni su gotovo svi danas poznati nalazi s toga lokaliteta². Cjeloviti rezultati arheološkog zahvata, međutim, po završetku posla nisu bili jasni do te mjere da ih je odmah bilo moguće i objaviti, pa je i lokalitet, ovaj vrijedni svjedok bogate ranosrednjovjekovne hrvatske prošlosti u godinama koje su slijedile podijelio sudbinu brojnih drugih sličnih nalazišta. Naime, osim djelomičnog Karamanovog publiciranja postignutih rezultata, nikada se nije smoglo volje i sredstava za cjelovitu njihovu prezentaciju³. Niti revizija koju je od

¹ Općenito o Bijaćima i crkvi Sv. Marte vidi u: V. OMAŠIĆ, *Kaštela od prapovijesti do početka XX. stoljeća*. Muzej grada Kaštela, 2001, str. 109-120, i tamo navedenu stariju literaturu.

² Vidi onodobne terenske bilješke i dnevničke istraživanja publicirane u ovom broju *Starohrvatske prosvjete*.

³ Lj. KARAMAN, *Iz kolijevke hrvatske prošlosti*. Zagreb, 1930, str. 149-178.

1967. do 1969. godine u ime Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika obavio D. Jelovina sa suradnicima, nije tome bitno doprinijela⁴. Zbog svega smo danas prisiljeni svu građu s ovoga nalazišta odvojeno analizirati, gotovo bez ikakva konteksta i osobito bez oslonca na arheološke stratigrafske odnose na lokalitetu. Takvu zadaću, stjecajem spomenutih okolnosti, ima i ovaj prilog kojem je svrha još jednom svratiti pozornost na zanimljivu skupinu ulomaka kamenog crkvenog namještaja ukrašenih rustično klesanim ornamentima prepoznatljivih ranosrednjovjekovnih osobina⁵. U tim nastojanjima uspjelo se i novim fragmentima proširiti spoznaje o nekima od dosad poznatih spomenika, posebno zahvaljujući podacima iz fotografija sačuvanih u arhivu E. Dyggvea. Zanimljiva je takva dopuna cjelovitije sačuvanog pluteja, a odnosi se na rekonstrukciju palmeta pod lijevom hastom velikoga križa (sl. 1). U vrijeme kad je nekadašnja zbirka *Bijaća* iz Arheološkoga muzeja u Splitu prenesena u Muzej hrvatskih arheoloških spomenika taj ulomak nije prepoznat kao nalaz iz Bijaća, pa se i danas nalazi u tome Muzeju⁶. Fotodokumentacija iz Dyggveova arhiva pokazuje da iz Arheološkog muzeja vjerojatno nisu prenijeti još neki ulomci koji se danas također ne nalaze u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika (sl. 2).

Prvi je na ovu grupu spomenika iz crkve Sv. Marte upozorio Lj. Karaman 1930. godine, pretpostavljajući da potječu iz 12. stoljeća, te da svjedoče obnovu crkve Sv. Marte (s promjenom titulara u crkvu Sv. Ivana) koju su, prema jednom pisanom podatku iz 1197. godine, proveli seljani koji su u to vrijeme već bili formirali svoje naselje u blizini nekadašnjih zdanja. Karaman, naime, pretpostavlja da su ti ulomci jasne i jedinstvene potvrde činjenici da pleterna skulptura u selima onodobne Hrvatske traje znatno duže nagoli u gradovima koji sinhronizirano slijede razvoj umjetnosti susjedne Italije⁷.

Nakon Karamana sustavnije se ovim fragmentima pozabavio još jedino T. Burić koji je, uvažavajući usputne zaključke nekolicine drugih autora, pretpostavio da ove skulpture, zajedno s još nekoliko drugih stilski sukladnih primjera iz grada Trogira, iz Solina (Gradina i Otok) i Sinjskoga polja (Trilj i Gala), te s Crkvine

⁴ D. JELOVINA - D. VRSALOVIĆ, Sv. Marta, Bijaći kod Trogira - arheološka revizija 1967. i 1968. godine, *Arheološki pregled*, 10/1968, str. 173-176. - D. JELOVINA, Djelatnost Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika od 1968. do 1980. godine, *Starohrvatska prosvjeta*, (dalje: *Starohrv. Prosvj.*), ser. 3, sv. 11/1981, str. 244-245. - ISTI, Starohrvatska crkva Sv. Marte u Bijaćima, *Kaštelanski zbornik* 1, Kaštela, 1987, str. 23-29.

⁵ U katalogu T. Šeparovića u ovom broju *Starohrvatske prosvjete* spomenici s inv. br. 2802, 2807, 2822, 2833, 2860, 2861, 2871, 2878, 2885, 2901, 2902, 2903, 2904, 2907. Ovome nizu nismo pribrojili cjelovito ili u ulomcima sačuvane kapitule iz crkve Sv. Marte za koje je T. Burić također utvrdio da dijelom pripadaju ovoj grupi spomenika (usp. T. BURIĆ, Posljednji salonitanski klesari, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* (= *Vjesn. Dalm.*), 85/1992, str. 177-197).

⁶ M. P. FLÈCHE MOURGUES - P. CHEVALIER - A. PITEŠA, Catalogue des sculptures du haut Moyen-Age du Musée archéologique de Split, I, *Vjesn. Dalm.*, 85/1993, str. 222, Tab. XVII/I.17. Navodi se da predstavlja ulomak pluteja (?) s nepoznatog nalazišta. Dobro je datiran u 8. stoljeće. U Arheološkom muzeju je zaveden pod inv. br. S 92.

⁷ Lj. KARAMAN, nav. dj., str. 166-170.

sl. 1. Ulomci pluteja s križem iz crkve Sv. Marte (prema fotodokumentaciji iz Dyggveovog arhiva).

sl. 2. Ulomci ukrašeni višepnutim pletenicama iz crkve Sv. Marte koji danas nedostaju (prema fotodokumentaciji iz Dyggveovog arhiva).

u Biskupiji kod Knina, čine jedinstven kulturni krug⁸. Tu, po Buriću, regionalnu skupinu ornamenata kojima je zajednička karakteristika loša klesarska obrada i osebujni likovni izraz, vremenski treba smjestiti u vrijeme nakon "klasične" starokršćanske skulpture, a svakako prije predromaničke. Pretpostavlja da ulomci pripadaju prvoj polovini 7. stoljeća, da su proizvodi "posljednjih salonitanskih klesara" koji su djelovali neposredno prije premiještanja onodobnog crkvenog središta iz Salone u Split, a koji su nastavili i u kasnijim stoljećima, osobito u radionicama splitsko-trogirskog predromaničkog kulturnog miljea. Drži, dakle, da je ta grupa skulptura u cjelini uža regionalna specifičnost prostorno ograničena na teritorij salonitanske dijeceze⁹.

⁸ T. BURIĆ, nav. dj., str. 177-197. Iste godine neke od ovih, po Buriću stilski srodnih skulptura iz Solina, obrađivao je i A. Piteša (u: *Starohrvatski Solin*, Split, 1992, str. 131-136, sl. 54-58). Povodeći se za Karamanovim tumačenjem rustičnih skulptura iz Sv. Marte, ulomke iz crkve u Gradini datira u drugu polovinu 11. i u 12. stoljeće.

⁹ Isto, str. 186-188.

Osim ove dvojice autora kojima su polazište u razmatranjima bili rustično klesani ulomci kamenog namještaja iz crkve Sv. Marte, još je nekoliko drugih pisaca koji su se na njih posredno osvrnuli, bilo da su ih razmatrali u kontekstu slično obradenih spomenika s drugih nalazišta, bilo da su o njima raspravljali u sinteznim radovima o kasnoantičkoj (starokršćanskoj) ili o predromaničkoj umjetnosti¹⁰. U dosadašnjoj lepezi interesa ove klesarije iz Bijaća različito su i tumačene i datirane. Evo o tome kratkoga kronološkoga pregleda dosadašnjih razmišljanja po autorima:

- Lj. Karaman 1930. godine prvi donosi djelomične rezultate arheoloških iskopavanja kod Sv. Marte u Bijaćima. Osvrće se kratko i na ulomke nama zanimljivih spomenika, te se zalaže za njihovu dataciju u kraj 12. stoljeća. Pretpostavlja da odražavaju rustičnu degeneraciju pleterne ornamentike u todobnim hrvatskim selima¹¹.

- B. Gabričević je 1956. godine analizirao slične ornamente na tada pronađenom pluteju iz Gale u Sinjskom polju. Ne odlučuje se za precizniju dataciju, no, prvi pretpostavlja da taj plutej, a s njime i slično ukrašene ulomke iz Bijaća s kojima ga uspoređuje, treba datirati u stoljeća između kasne antike i vremena koje prethodi pleternoj umjetnosti ranoga srednjeg vijeka. Inzistira pri tome i na izravnom kontinuitetu pojedinih simboličkih ukrasa na tim spomenicima dovodeći ih u vezu sa sličnim reljefima iz starijih ("poganskih") razdoblja. Pretpostavlja stoga da je plutej iz Gale dijelom nastao i na ikonografskim tradicijama koje su u kasnoj antici još uvijek njegovale pojedine ilirske (u to vrijeme već romanizirane) zajednice¹².

- A. Milošević 1981. godine donosi pregled značajnijih arheoloških nalaza s područja gornjeg i srednjeg toka rijeke Cetine. Upozoravajući na stilske srodnosti dvaju spomenika iz Sinjskog polja sa skulpturom iz Sv. Marte, plutej iz Gale okvirno datira u 6.-7. stoljeće, a pilastar iz Trilja u 7.-8. stoljeće¹³.

- T. Burić 1982. godine objavljuje raspravu o predromaničkoj skulpturi iz Trogira. Jednome ulomku pilastra vidi stilske analogije sa "rustičnom skulpturom" iz crkve Sv. Marte, šire ga datiravši u 6.-7. stoljeće¹⁴.

- J. Jeličić je 1984. godine raspravljala o starokršćanskim nalazištima u dolini Cetine. I ona upozorava na srodnost uloma-

¹⁰ Raspravljajući pojavu i razvoj pleterne ornamentike u langobardskoj umjetnosti od 7. do 10. stoljeća (poglavito s ikonografskog polazišta), nekoliko ulomaka rustično klesanih skulptura iz Sv. Marte, ne navodeći mjesto njihova nalaza, donosi i R. KUTZLI, *Langobardische Kunst. Die Sprache der Flechtbänder*. Stuttgart, 1974, str. 113-114, sl. 93. Ne osvrćući se izravno na te ulomke, upotrebljava ih u dijelu knjige u kojemu obrađuje umjetnost druge polovine 8. i ranoga 9. stoljeća. Inače, u ovoj Kutzlijevoj knjizi, barem kad je riječ o spomenicima iz Hrvatske, priličan je broj faktografskih pogrešaka koje su proizišle iz općeg nekorištenja (a možda i nepoznavanja) naše stručne literature. Ti propusti čitatelju nude manjkavu i neprimjerenu sliku ukupnoga stanja istraženosti i raširenosti spomenika ukrašenih pleternim ukrasima na istočnojadranskoj obali, a napose u njenoj unutrašnjosti. Kulturološka i kronološka pitanja u knjizi posebno su nedorečena.

¹¹ Vidi bilj. 4.

¹² B. GABRIČEVIĆ, Detalj autohtone komponente u našoj antici, *Mogućnosti* 4, Split, 1956, str. 291-298.

¹³ A. MILOŠEVIĆ, Arheološki spomenici gornjeg i srednjeg toka rijeke Cetine, *Zbornik Cetinske krajine* 2, Sinj, 1981, str. 19, 63, 64.

¹⁴ T. BURIC, Predromanička skulptura u Trogiru, *Starohrv. Prosvj.*, ser. 3, sv. 12/1982, str. 150, T. VIII/26.

ka iz Sv. Marte s dvama već spomenutim spomenicima iz Sinjskog polja, s plutejem iz Gale i pilastrom iz Trilja. Potvrđuje ranije Gabričevićovo mišljenje o njima i navodi da je riječ o skulpturama koje još uvijek odišu antičkim duhom no, da jasno prethode ranosrednjovjekovnoj plastici¹⁵.

- Ž. Rapanić 1987. godine općenito raspravlja umjetnost predromaničke epohe u Dalmaciji. Tražeći njene korijene u ranijim stoljećima, pretpostavlja da ulomci iz Sv. Marte, kao i stilski im srodni spomenici iz Sinjskog polja, pripadaju prvoj polovini 7. stoljeća¹⁶.

- M. Jurković 1989. godine "rustične skulpture" iz Gale i Bijaća određuje kao spomenike prijelaznog stila koji, prema njegovu mišljenju izravno potvrđuju prethodno iznijetu teoriju M. Preloga o "pasivnoj negaciji antike". Okvirno ih datira u 7. i 8. stoljeće¹⁷.

- N. Jakšić 1991. godine raspravlja o ranosrednjovjekovnoj skulpturi i Hrvatske. U kataloškom dijelu plutej iz Gale, a time i drugu stilski mu srodnu skulpturu iz Dalmacije datira u 8. stoljeće¹⁸.

- B. Migotti 1991. godine piše raspravu o starokršćanskoj skulpturi jadranske i salonitanske dijeceze. Utvrđuje stilski nekoherentnu skupinu onodobnih spomenika širega prostora Dalmacije u koju svrstava i nalaze iz Sv. Marte. U cjelini ih određuje kao starokršćanske spomenike, pretpostavljajući da vremenski traju do početka ranosrednjovjekovnog razdoblja¹⁹.

- T. Burić 1993. godine, u već spomenutoj opoširnijoj raspravi, nastoji pokazati da rustično klesana skulptura iz Sv. Marte radionički slijedi salonitanske klesarske tradicije iz starokršćanskog doba, te pretpostavlja da ju treba datirati u prvu polovinu 7. stoljeća²⁰.

- I. Babić je 1995. godine publicirao novootkriveni plutej oltarne ograde iz crkve Sv. Andrije na Čiovu uočavajući potpune analogije toga spomenika s plutejima iz Bijaća. Pretpostavlja da je nastao u postjustinijanskom razdoblju, vjerojatno u 6./7. stoljeću, a svakako, kako kaže "u vrijeme prije kristalizacije takozvane predromaničke umjetnosti"²¹.

- N. Jakšić 1997. godine ponovo raspravlja problematiku predromaničkog kiparstva u Hrvatskoj. U segmentu u kojemu tretira skulpturu iz Stombrata, u svemu ponavlja svoje stavove izrečene 1991. godine²².

¹⁵ J. JELIČIĆ, Tragovi ranokršćanske arhitekture od izvora do ušća rijeke Cetine, *Cetinska krajina od prethistorije do dolaska Turaka*, izd. HAD-a 8, Split, 1984, str. 174, 178.

¹⁶ Ž. RAPANIĆ, *Predromaničko doba u Dalmaciji*. Split, 1987, str. 126-127.

¹⁷ M. JURKOVIĆ, Problem kontinuiteta između antike i romanike u umjetnosti istočnog Jadrana, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 12-13/1989, 41-42.

¹⁸ N. JAKŠIĆ, Predromaničko kiparstvo. *Tisuću godina hrvatske skulpture*, Zagreb, 1991, str. 22.

¹⁹ B. MIGOTTI, Dekorativna ranokršćanska plastika jadranskog i salonitanskog područja. Temeljne osobine i međusobne razlike, *Diadora*, 13/1991, str. 300-301.

²⁰ T. BURIĆ, Posljednji salonitanski klesari, str. 180-188.

²¹ I. BABIĆ, Crkva sv. Andrije na Čiovu, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 35/1995. (Petriciolijev zbornik 1), str. 203-222.

²² N. JAKŠIĆ, Predromaničko kiparstvo. *1000 godina hrvatskog kiparstva*, Zagreb, 1997, str. 17.

- A. Milošević se 1996. i 2000. godine još dva puta osvrnuo na ove nalaze. Jednom, kratko rezimirajući ranosrednjovjekovno razdoblje u Cetinskoj krajini,²³ i drugi put, uređujući katalog skulpture karolinškog doba u Hrvatskoj²⁴. U oba slučaja stilski sukladne nalaze "rustične skulpture" iz crkava srednje Dalmacije (iz Gale, Trilja i Bijaća) datira u 7.- 8. stoljeće.

U dosadašnjih četrnaest pokušaja, deset autora se o ovoj zanimljivoj skupini ukrašenih dijelova kamenog namještaja iz crkve Sv. Marte i kronološki i stilski uglavnom različito izjašnjavalo, bilo da su upravo ti spomenici bili povodom njihovim razmišljanjima, bilo da su o njima raspravljali usputno obrađujući pripadna im stilska razdoblja ili druge slične spomenike. Većina je (zapravo svi osim Lj. Karamana) suglasna s time da ih treba datirati u vrijeme prije pojave "klasične" ranosrednjovjekovne pleterne skulpture. Time je gornja granica njenog mogućeg datiranja određena na kraj 8. ili početak 9. stoljeća, dok donja još uvijek nije ni približno pouzdano utvrđena. Dapače, razvlači se u širokom vremenskom rasponu od 7., a kod nekih autora i od 6. pa do svršetka 8., odnosno čak i do 12. stoljeća. Naša je zadaća ovim prilogom pokušati ju preciznije vremenski odrediti, a time joj i pouzdanije pretpostaviti stilsku i kulturnu pripadnost. U tim nastojanjima ograničit ćemo se samo na iznalaženje srodnih likovnih rješenja na bolje datiranim spomenicima s drugih nalazišta užega i širega okruženja.

Prije bilo kakve rasprave s takvom zadaćom, kratko bismo podsjetili na osnovni repertoar i bitne stilske osobine ukrasa na ulomcima otkopanim upravo u ruševinama crkve Sv. Marte. Njih je uostalom već složio T. Burić²⁵ no, zbog karaktera našega priloga, dobro je i ovdje na to još jednom podsjetiti.

Izvedeni su, kako navodi Burić, na različitim dijelovima oltarne ograde (na plutejima, pilastrima, kapitelima, gredama i lučnim zabatima) i na jednom nadvratniku. Glavni ukrasi, koji se u različitim kombinacijama javljaju na gotovo svim tim ulomcima motivi su nizova koncentričnih kružnica, jednoprute ili višepolute trake koje oblikuju pletenice s točkastim ispupčenjem ili križićem u sredini, te dvoprute stilizirane vitice s trolisnim završetkom ili križem u sredini. Dominantni motivi na plutejima veliki su višepolute križevi kojima su ispod vodoravnih hasti stilizirane palmete, a iznad rozete različitog oblika. Skulpture ovakvih ornamentalnih i ikonografskih osobina uočene su na još nekim lokalitetima u srednjoj Dalmaciji, čime im se utvrđuje uža regionalna pripadnost²⁶. Nama u ovome prilogu, međutim, nije svrha još jednom cjelovito analizirati cijelu skupinu, nego upozoriti samo na one primjerke koji su otkopani baš u ruševinama crkve Sv. Marte. Zanimljivo je uz to još primijetiti, da su neki od tih spomenika tijekom kasnijih desetljeća, pri promjenama crkvenog interijera, ponovo upotrijebljeni i to na način da su im na poledini isklesani

²³ A. MILOŠEVIĆ, *Sinj i Cetina u starobrvatsko doba*. Kulturno-povijesni vodič 7, Split, 1996, str. 14-17.

²⁴ *Hrvati i Karolinzi. Katalog*, Split, 2000, str. 184-186.

²⁵ T. BURIĆ, nav. dj., str. 180-181.

²⁶ Isto, 180-181.

novi ukrasi, stilski bitno drugačiji od ovih koje raspravljamo u ovome prilogu²⁷.

U dosadašnjim istraživanjima također je uočena i "rustičnost" njihove klesarske izvedbe čemu je posebnu pozornost posvetio Ž. Rapanić²⁸. Napominje se pri tome da se pod tim terminom podrazumijevaju "oni radovi koji ne zadovoljavaju opće standarde vremena, koji, ili odstupaju od uobičajenih koncepcija ukrašavanja, ili razinom izvedbe zaostaju za produkcijom radionica". Skulpture iz Sv. Marte Rapanić drži tipičnim takvim primjerom kako "zbog načina na koji su isklesani", tako "i zbog kompozicije koja je na tim plutejima prikazana". Drži uz to "da nisu proizvod neke radionice, da ih nije klesao čovjek koji poznaje obradu kamena, ali isto tako ni klesar koji je pri ruci imao skice, uzorke ili crteže po kojima se kleše skulptura". Pretpostavlja na kraju da su te skulpture nastale u prvoj polovini 7. stoljeća, prigodom obnove crkve, odmah poslije njezina vjerojatnog rušenja po provali Slavena i to kao proizvod priučenog lokalnog klesara koji je ikonografske predloške za svoje klesarije nalazio u sličnim rješenjima iz starokršćanskog doba. I Ž. Rapanić im, dakle, kao i većina drugih koji su se do sada bavili tim spomenicima, pripisuje regionalne osobine bez jasnoga oslonca na ukupna onovremena umjetnička gibanja širega okruženja. Dapače, odriče im se i bilo kakva stilska osobnost pri čemu se pretpostavlja da one rustičnom obradom i specifičnom likovnom interpretacijom poznatih ikonografskih rješenja mogu stajati u nekome prijelaznom razdoblju, konkretno u onome između kasnoantičkoga i predromaničkoga, s time, da se pretpostavlja da su ukupnim likovnim izrazom bliži starijem, starokršćanskom, nego li mlademu ranosrednjovjekovnom dobu. Stoga ih se uglavnom i datira u 7. stoljeće.

O rustičnim skulpturama iz crkve Sv. Marte mi, međutim, mislimo ponešto drugačije. Podržavamo pri tome uočenu nevještinu i priučenost klesara koji su ih radili, a jednako i definiranu skupinu srodnih joj spomenika do sada pronađenih u Trogiru, na Čiovu, u Solinu (Otok, Gradina), Sinjskom polju (Trilj i Gala) i na Crkvini u Biskupiji kod Knina. Ovima, čini se, treba dodati još neke spomenike iz Šuplje crkve i Gradine u Solinu²⁹, te, kako je već upozoreno, i neke iz dubljega dalmatinskog zaleđa, s područja

²⁷ U Zbirki kamenih spomenika Muzeja HAS, inv. br. 2807, 2885, 2906, 2907. Vidi: T. ŠEPAROVIĆ, Katalog ranosrednjovjekovne skulpture iz crkve Sv. Marte, u ovom broju *Starohrvatske prosvjete*.

²⁸ Ž. RAPANIĆ, nav. dj., str. 126-127.

²⁹ Upozoravamo na motiv troprute vitice s trolistom u sredini na impostu iz Šuplje crkve (u: *Starohrvatski Solin*, str. 148, sl. 78, tamo datiran u 12. stoljeće) i na ulomak ukrašenoga kamenoga praga (?) istih stilskih osobina iz crkve u Gradini (Isto, str. 134, sl. 55, datiran jednako kao i prethodni). Isti ulomak iz Gradine donosi i F. BULIĆ, Krunidbena bazilika kralja Zvonimira usred Gradine u Solinu, *Zbornik Kralja Tomislava*, Zagreb, 1925, T. 32/VI,4. Pretpostavlja, pozivajući se na mišljenje Lj. Karamana, da potječe iz 10.-11. stoljeća. Istim ornamentom ukrašen je i arhitrav s nepoznatog nalazišta, danas u Arheološkom muzeju u Splitu, datiran u konac 10. ili početak 11. stoljeća (usp. Ž. RAPANIĆ, Kamena plastika ranog srednjeg vijeka u Arheološkom muzeju u Splitu, *Vjesn. Dalm.*, 60/1958, str. 112-113). Podržavajući Burićevo mišljenje (usp. T. BURIĆ, nav. dj., str. 185), za raniju dataciju ulomka imposta ukrašenog viticom s trolistima iz Šuplje crkve zalaže se i Z. GUNJAČA, O podrijetlu motiva križa od ljljana, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 32/1992, str. 203-204.

današnje Bosne i Hercegovine. Takve ukrase, naime, moguće je prepoznati među ulomcima iz crkve na Bilimišću kod Zenice (plutej ukrašen višeprutom pletenicom), iz crkve u Dabrinama (vitica s trolistima na rukohvatima katedre)³⁰, a donekle i na masivnim kapitelima iz portika dvoetažne zgrade u Rankovićima kod Travnika³¹. Daleko su zanimljivije usporedbe ovih skulptura iz Sv. Marte sa stilski vrlo srodnim iz Istre i sa susjednoga Apeninskoga poluotoka i to s položaja koji su u ta davna doba uglavnom bili pod naglašenim utjecajem langobardske umjetnosti.

Ikonografski motiv višeprutoga križa s plutejâ iz crkve Sv. Marte svakako je dominantni ukras (sl. 3a, 3b). Vidjeli smo gotovo identične križeve isklesani i na plutejima iz Gale u Sinjskom polju (sl. 3c) i na onome naknadno upotrijebljenom kao oltarna menza u crkvi Sv. Andrije na Čiovu kod Trogira (sl. 3d). Drugih sličnih primjeraka na širem dalmatinskom prostoru do sada nije pronađeno ni u krugu starokršćanske, niti u krugu predromaničke umjetnosti. Za naša razmatranja, međutim, zanimljiv je nalaz pluteja iz Novigrada istarskoga na kojemu je glavni ukras vrlo sličan četveropruti križ (sl. 4c). Isklesan je na poledini starokršćanskoga pluteja, što ga kronološki jasno odvaja od toga stilskoga razdoblja. Križ je upisan u veliku višeprutu kružnicu sa strana koje su dva stilizirana stabla³². Među krakovima križa su po dvije deseterolatične i po dvije virolike rozete. Ikonografski elementi ovoga spomenika, dakle, u dobroj mjeri ponavljaju repertoar s pluteja iz crkve Sv. Marte. Osim izbora ukrasnih i ikonografskih motiva, oba

³⁰ A. MILOŠEVIĆ, Scultura ornamentale del VII e VIII secolo nei Balcani occidentali, *Hortus artium medievalium*, 9/2003, str. 375-377. - D. SERGEJEVSKI, *Dabrovina*. Sarajevo, 1956, str. 32-33, T. XVII/1, 2, XIX/A. Na istoj katedri je i ukras niza "polupalmeta" povezanih viticom (Isto, str. 32, sl. 20/c-e) sličan onome, no, rustičnije izvedbe na cjelovitije sačuvanom pluteju s križem iz crkve Sv. Marte (sl. 3a).

³¹ Đ. BASLER, *Arhitektura kasnoantičkog doba u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo, 1972, str. 45, sl. 15.

³² Slični motivi stiliziranog stabla na reljefima 8. stoljeća u Italiji isklesani su na više spomenika, no, nama se čini zanimljivijom njegova usporedba s gotovo identičnim ukrasom na dvama spomenicima iz Solina: na impostu iz crkve Sv. Petra i Mojsija (u njoj su, već smo spomenuli nadeni ulomci skulpture koju je temeljem stilskih analogija moguće datirati u zadnju četvrtinu 8. stoljeća (vidi bilj. 29) i na impost-kapitelu iz crkve u Gradini (usp. *Starohrvatski Solin*, str. 133, sl. 52) koji je datiran u drugu polovinu 11. stoljeća). Na suprotnoj strani ovoga kapitela (usp. F. BULIĆ, nav. dj, T. 30/V,6) je ukras sličnoga, manjega, stabla iz kojega izlazi grčki tropruti križ, spiralno razvrćenih krakova, tipičan za umjetnost 8. stoljeća (usp. E. RUSSO, Studi sulla scultura paleocristiana e altomedievale. Il sarcofago dell'arcivescovo Grazioso in S. Apollinare in Classe, *Studi medievali*, ser. 3, 15/1974, str. 25-142. - A. MILOŠEVIĆ, The Iron Cross of Dvigrad, *Hortus artium medievalium*, 8/2002, str. 289-294). Inače, u spomenutom članku, F. Bulić ovaj spomenik datira u 10-11. stoljeće. Slični motivi stiliziranog stabla isklesani su i na ulomcima mramornog pluteja iz zadarske katedrale (I. PETRICIOLI, Fragmenti skulpture od VI. do VIII. stoljeća iz Zadra, *Diadora*, 1, Zadar, 1960, str. 179-184. - ISTI, Sculpture in Zadar between the late Roman and pre-Romanesque periods, *Hortus artium medievalium*, 1/1995, str. 74-75. sl. 1, 2). Predlaže se njihova datacija u kasno 6. stoljeće. No, zanimljiva je usporedba ovih zadarskih ulomaka s lijepo ukrašenom mramornom pločom koja je bila dijelom katedre, a danas se nalazi u Museo Paleocristiano u Aquileji (usp. *Corpus della scultura altomedievale* (=CSA), vol. 10, *Le diocesi di Aquileia e Grado*, Spoleto, 1981, str. 181-182, sl. 273, gdje je datirana u sredinu 8. stoljeća, te S. LUSUARDI SIENA - P. PIVA, Scultura decorativa e arredo liturgico a Cividale e in Friuli tra VIII e IX secolo, *Atti del XIV Congresso internazionale di studi sull'Alto Medioevo*, Spoleto, 2001, str. 531, T. XIX/4. Autori pretpostavljaju da pripada prvoj polovini 8. stoljeća). Ulomci iz zadarske katedrale su klesarskom obradom i izborom ornamentalnih motiva gotovo identični sa spomenutim reljefom iz Aquileje (čak im se može pretpostaviti isto radioničko ishodište), pa ih vjerojatno jednako treba i datirati, u prvu polovinu 8. stoljeća. Možda je i kružni ukras na jednoj od sačuvanih hasta križa na zadarskom ulomku slovo O, kao ostatak natpisa, kako to stoji na spomeniku iz Aquileje.

sl. 3. Višepruti križevi na pluteji-
ma oltarnih ograda: a - b. Bijaći (Sv.
Marta), c. Gala kod Sinja, d. Čiovo
(Sv. Andrija), e. Corsignano kod
Pienze (San Vito), f. Brescia (Museo
Cristiano).

spomenika povezuje i nevjesta klesarska obrada. Pretpostavlja se da novigradski plutej pripada prvoj ranosrednjovjekovnoj obnovi katedrale koja se zbila krajem 8. stoljeća³³. Stilski gotovo identičan ornament troprutih križeva upisanih u iste takve kružnice, jednako nevjesto izveden, nalazi se i na jednome pilastru iz crkve Sv. Blaža

³³ M. JURKOVIĆ, *Novigrad istarski između 7. i 12. stoljeća*. Kulturno-povijesni vodič 6, Split, 1996. i tamo navedena starija literatura, a također i *Hrvati i Karolinzi. Katalog*, str. 42-55. Za veliki plutej s križem vidi str. 46.

u Vodnjanu (sl. 4b). Okvirno je datiran u 8. stoljeće³⁴, a za nas je posebno zanimljiv jer je gotovo identičan ukras izveden i na jednom od nadvratnika iz crkve Sv. Marte (sl. 4a)³⁵. Konceptualno sličan ovim nalazima je i tropruti križ s uže bočne strane sarkofaga iz župne crkve u Balama. Makar se izvedbom ponešto razlikuje od prije spomenutih i istarskih i dalmatinskih primjeraka, zanimljiv je zbog motiva dviju stiliziranih palmeta pod vodoravnim hastama križa, a koje su klesarskom obradom vrlo slične onima na plutejima iz crkve Sv. Marte. Sarkofag iz Bala istraživači različito datiraju, no, prevladava mišljenje da pripada kraju 8. stoljeća³⁶. Zanimljiv primjerak višeprutoga križa združenog, između ostalog,

sl. 4. Tropruti u krug upisani križevi: a. Bijaći (Sv. Marta, nadvratnik), b. Vodnjan (Sv. Blaž, pilastar), c. Novigrad u Istri (Sv. Pelagije),

³⁴ B. MARUŠIĆ, Doprinos poznavanju ranosrednjovjekovne skulpture u Istri, *Jadranski zbornik*, 12/1982-1985, str. 318, T. VI/1. - Ovaj vodnjanski pilastar 8. stoljeća je stilski potpuno usporediv s ukrašenom pločom stepeništa ambona iz novigradske katedrale (M. JURKOVIĆ, nav. dj., str. 12). Taj je također iz 8. stoljeća, a dodatno je zanimljiv zbog drugih pratećih dekorativnih elemenata koje nalazimo izvedene i na skulpturama iz Sv. Marte.

³⁵ T. BURIĆ, nav. dj., T. VII/3. Križ upisan u krug na ovome spomeniku jasno je starokršćansko naslijeđe. Upravo ovakvi motivi križa najčešće rese starokršćanske sarkofage u Dalmaciji (usp. I. FISKOVIĆ, Ranokršćanski sarkofazi s otoka Braća, *Vjesn.Dalm.*, 75/1981. - Ž. RAPANIĆ, *Predromaničko doba*, str. 113. - I. FISKOVIĆ, Salonitanski tip ranokršćanskih sarkofaga, *Arheološki radovi i rasprave.*, 12/1996, str. 117-140).

³⁶ G. CAPRIN, *L'Istria nobilissima*. Trieste, 1905, str. 169 (datira ga u 9. stoljeće). - A. ŠONJE, Starokršćanski sarkofazi u Istri, *Rad JAZU*, 384/1979. (pretpostavlja da je iz oko 800. godine). B. MARUŠIĆ, Doprinos poznavanju povijesno-umjetničkih spomenika kaštela Bale u južnoj Istri, *Starohrv.Prosvj.*, ser. 3, sv. 13/1983, str. 33-34 (predlaže posljednje desetljeće 8. stoljeća). - B. FUČIĆ, Sarkofag iz Bala, *Peristil*, 29/1986, str. 23-26, zalaže se za širu dataciju u 7-8. stoljeće, a I. Matejčić okvirno za 8. stoljeće (u: *Hrvati i Karolinzi. Katalog*, str. 15-16).

i s virolikom rozetom isklesan je i na necjelovito sačuvanom pluteju iz crkve San Vito a Corsignano kod mjesta Pienza jugozapadno od Siene (sl. 3e). Datiran je u prvu polovinu 9. stoljeća³⁷. Kao analogiju dalmatinskim primjercima navodimo još jedan sličan primjerak višeprutog križa isklesanog na ranosrednjovjekovnom nadgrobnom spomeniku koji se danas čuva u Museo Cristiano u Bresciji (sl. 3f)³⁸. Po dominantnom položaju velikoga križa u sredini pluteja i izborom drugih pratećih dekorativnih elemenata („S“ motivi, palmeta, četveropruta pletenica u obliku osmice, rozete), plutejima s križevima iz crkve Sv. Marte konceptualno je srodan još jedan spomenik iz Brescije. Riječ je o pluteju koji je nekada resio interijer crkve San Salvatore, a danas se također nalazi u Museo Cristiano. Datiran je u 8.-9. stoljeće³⁹.

Motivi višeprutih pletenica i njima srodni nizovi koncentričnih kružnica također su ukrasi koji su karakteristični za ovu skupinu reljefa iz crkve Sv. Marte (5a, 5b, 5c), a kako je već uočio Ž. Rapanić, česta upotreba upravo ovih ornamenata, više negoli drugih iz ove skupine spomenika, jasnije pokazuje tendencije ka pleternoj umjetnosti⁴⁰.

Među do sada pronađenim ranosrednjovjekovnim spomenicima na istočno jadranskoj obali analogije za ovu vrst ukrasa vrlo su rijetke. Uz to se češće javljaju u ruralnim negoli u urbanim sredinama, što potvrđuje jedan nalaz iz Trogira u odnosu na dva iz Sinjskoga polja (sl. 9d)⁴¹ i jedan znatno udaljeniji, u dolini rijeke Bosne, u dubokoj unutrašnjosti (sl. 7)⁴². No, u širem okruženju reljefi s ovakvim ukrasom nisu osobita rijetkost. Nekoliko nalaza iz Istre⁴³ pokazuje mogući pravac kojim je ornament takvih osobina dopro u dalmatinske prostore, a sudeći po količini do sada pronađenih vjerojatno glavno izvorište mu je Apeninski poluotok. Tamo su, pak, takvi ukrasi izvedeni na većem broju spomenika. Samo prema podacima iz do sada publiciranih nalazišta u korpusu

³⁷ CSA, vol. 9, *La diocesi di Arezzo*. Spoleto, 1977, str. 176, sl. 170 (datiran u prvu polovinu 9. stoljeća).

³⁸ CSA, vol. 3, *La diocesi di Brescia*. Spoleto, 1966, str. 70-72, sl. 61. Okvirno je datiran u 9. stoljeće.

³⁹ Isto, 72-75, sl. 62. - *I Longobardi*. Katalog izložbe, Milano, 1990, str. 310. Prevladava mišljenje da ovaj plutej treba datirati u kraj 8. ili prvu polovinu 9. stoljeća.

⁴⁰ Ž. RAPANIĆ, nav. dj., str. 81.

⁴¹ Poznatome triljskome primjerku pilastra ukrašenog višeprutom trakom složenom u osmicu koja u sredini završava križevima (A. MILOŠEVIĆ, *Sinj i Cetina u starobrvatsko doba*, str. 15) čini se, treba dodati i odavno poznati ulomak pluteja uzidan u kuću u Udovičićima. Na ulomku je, pod arkadom koju čini višepruta traka, motiv križa s palmetom (Isto, str. 29).

⁴² A. MILOŠEVIĆ, Könnte die Kirche in Bilimišće bei Zenica der Versammlungsort der „Bosnischen Christen“ des Jahres 1203 gewesen sein? *Starobrv. Prosvj.*, ser. 3, sv. 30/2003, str. 74, sl. 15. Spomenici ukrašeni višeprutim pletenicama pronađeni su i u Ninu i Poveljani na Pagu. Pretpostavlja se da ti pripadaju 11. stoljeću. Usp. I. PETRICIOLI, Osvrt na ninske građevine i umjetničke spomenike srednjeg i novog vijeka, *Povijest grada Nina*, Zadar, 1969, str. 319-320. - R. JURIC, Istraživanja u crkvi Sv. Nikole u Poveljani na otoku Pagu, u: *Radanje prvog brvatskog kulturnog pejsaža*, Zagreb, 1996, str. 245-252.

⁴³ Za ulomak pluteja ukrašen višeprutom trakom iz Galižane i ulomak ukrašen koncentričnim kružnicama iz Vodnjana usp. B. MARUŠIĆ, Doprinis poznavanju ranosrednjovjekovne skulpture u Istri, *Jadranski zbornik* 12/1982-1985, str. 315, T. II/6, str. 318, T. VII/6. Nizom međusobno preklapljenih arkada izvedenih četveroprutom trakom ukrašen je i jedan, čini se nepublicirani, ulomak uzidan u istočni zid župnoga ureda uz pulsku katedralu, u Kandlerovoj ulici. Jasne su mu analogije s nekoliko stilski srodnih spomenika 8. stoljeća iz Trsta (San Giusto) i iz Aquileje (Museo Paleocristiano, vidi bilj. 51).

ranosrednjovjekovne skulpture, koji u Spoletu izlazi od 1961. godine, ovakvi nalazi evidentirani su u opatiji Sv. Eutizija u Umbriji, sjeveroistočno od Spoleta⁴⁴, u samome Spoletu⁴⁵, na jednome ciboriju u opatiji San Salvatore nedaleko Umbertide sjever-

⁴⁴ CSA, vol. 2, *La diocesi di Spoleto*. Spoleto, 1961, str. 46-47, T. XXIII/b.

⁴⁵ Isto, str. 73-74, T. XXXIX/b (impost s koncentričnim kružnicama iz sredine 8. stoljeća) i str. 55-56, T. XXIX (plutej iz katedrale datiran u zadnju četvrtinu 8. stoljeća, usp. i H. P. L'ORANGE - H. TORP, *Il Tempietto Longobardo di Cividale*. Vol. 3, Roma, 1979, sl. 328).

sl. 5. Višeprute pletenice na različitim djelovima crkvenog namještaja: a - c. Bijaći (Sv. Marta, ulomci luka i pilastar oltarne ograde), d. Cividale (Ratchisov oltar), e - f. Cividale (Museo Archeologico Nazionale), g. Udine (S. Maria del Castello), h. Rim, (Museo Nazionale Romano - Crypta Balbi).

no od Perugie⁴⁶, na više spomenika u Museo Cristiano u Bresciji⁴⁷, u crkvi San Massimo "ad quintum" (Collegno) nedaleko Torina⁴⁸, u crkvi San Consatzo u mjestu Villare kod Dronera na jugoistoku Piemonta⁴⁹, na nalazištu Castelnuovo u Subbianu nedaleko Arezza⁵⁰, na više spomenika u Aquileji⁵¹, u crkvi S. Maria Assunta u Basilianu⁵², na više spomenika u Cividaleu (sl. 5d, 5e, 5f)⁵³, u crkvi S. Ulderico u Flaibanu⁵⁴, u crkvi S. Pietro Apostolo u Ragogni, mjestu zapadno od Udina⁵⁵, u crkvi S. Maria del Castello u Udinama (sl. 5g)⁵⁶ i u Museo Nazionale Romano - Crypta Balbi u Rimu (sl. 5h)⁵⁷. Svi ovdje navedeni primjeri odreda su datirani okvirno u 8., odnosno na prijelaz iz 8. u 9. stoljeće, pa oni u dobroj mjeri vremenski i stilski određuju vrlo slične dalmatinske nalaze. Dobra usporedba skulpturama s višeprutim pletenicama iz Dalmacije je i jedan raskošnije ukrašeni sarkofag iz 8. stoljeća koji se danas čuva u Gradskom muzeju u Gubbiju. Zanimljiva mu je jedna bočna strana na kojoj su guste troprute trake koje se međusobno isprepliću, tvoreći medaljone unutar kojih se naizmjenično redaju motivi grozda i lista vinove loze (sl. 6b)⁵⁸. Ovakvim načinom cjelovito ukrašene bočne plohe, ovaj spomenik iz Umbrije stilski je vrlo srodan već spomenutome pluteju iz Zenice (sl. 7) za koji smo i ranije, uspoređujući ga, između ostalih i sa skulpturama iz Sv. Marte, nastojali pokazati da pripada upravo ranosrednjovjekovnome razdoblju⁵⁹. Spomenuti sarkofag iz Gubbija za nas je još zanimljiv i zbog složeno ornamentirane gornje plohe poklopca (sl. 6a), a od različitih tamo upotrijebljenih

⁴⁶ M. SALMI, Tardo-antico e alto medioevo in Umbria, *Ricerche sull'Umbria tardo-antica e preromanica, Atti del II convegno di studi Umbri*, Gubbio, 1965, sl. 9, a također i J. SERRA RASPI, La scultura dell'Umbria centro-meridionale dall'VIII al X secolo, *Ricerche sull'Umbria tardo-antica e preromanica, Atti del III convegno di studi Umbri*, Gubbio, 1966, str. 372, sl. 8, 9.

⁴⁷ *Il futuro dei Longobardi*. Brescia, 2000, str. 518 (ulomak pilastra 8. stoljeća ukrašen četveroprutom pletenicom).

⁴⁸ CSA, vol. 3, *La diocesi di Torino*. Spoleto, 1974, str. 89-130, sl. 41, 52-56, 61, 64, 66 (starokršćanska crkva 5. stoljeća pregrađena u 8-9. stoljeću).

⁴⁹ Isto, str. 130-131, sl. 66 (datirano u početak 8. stoljeća).

⁵⁰ CSA, vol. 9, *La diocesi di Arezzo*. Spoleto, 1977, str. 191-192, sl. 187 (ulomak pluteja iz 8. stoljeća).

⁵¹ CSA, vol. 10, *La diocesi di Aquileia e Grado*. Spoleto, 1981, str. 191, sl. 289 (ulomak grede ukrašen višeprutim arkadicama iz prve polovine 9. stoljeća).

⁵² Isto, str. 201, sl. 309 (ulomak grede ukrašen kukama i višestrukom pletenicom iz 8. ili 9. stoljeća).

⁵³ Isto, str. 209, sl. 314 (višepruta pletenica na stražnjoj ploči Ratchisova oltara u bazilici S. Maria Assunta u Cividaleu, sl. 5d, datirana u 737.-744. godinu), str. 268-269, sl. 402 (ulomak pluteja ukrašen ribama i višestrukom pletenicom, sl. 5e, u Museo Archeologico Nazionale u Cividaleu, datiran u prva desetljeća 8. stoljeća). Četveroprutom pletenicom ukrašena je i jedna stranica osmerostranoga Callistovog ciborija iz polovine 8. stoljeća (usp. S. LUSARDI SIENA - P. PIVA, nav. dj., str. 553-556, T. X/6). Za ulomak grede na sl. 5f iz Museo Archeologico Nazionale u Cividaleu usp. C. GABERSCEK, Framenti decorativi "Liutprandei" a Cividale, *Arte in Friuli - Arte a Trieste*, 2, Udine, 1977, str. 24, sl. 22. Predlaže se njegova datacija u kraj 8. stoljeća.

⁵⁴ CSA, vol. 10, str. 309-310, sl. 469 (ulomak ukrašen višeprutom pletenicom iz 8.-9. stoljeća).

⁵⁵ Isto, str. 317, sl. 481 (ulomak grede pluteja ukrašen višeprutom trakom datiran u 8.-9. stoljeće).

⁵⁶ Isto, str. 327, sl. 495 (ulomak ukrašen višeprutom trakom iz 8./9. stoljeća)

⁵⁷ Ulomak ciborija s ukrasom četveroprute pletenice pronađen na Foro Romano u Rimu, datiran oko polovine 8. stoljeća (usp. *Roma dall'antichità al medioevo. Archeologia e Storia*. Milano, 2001, str. 487). Usp. i: CSA, vol. 7/6, *La diocesi di Roma*, Spoleto, 1995, str. 85-90, sl. 7, 8, 8a.

⁵⁸ M. SALMI, nav. dj., str. 109-111, sl. 4-6. - D. FOSARD, Le tombeau carolingien de Saint Pons à Cimiez (Alpes-Maritimes), *Cahiers archéologiques*, 15/1965, str. 12-13.

⁵⁹ A. MILOŠEVIĆ, Scultura ornamentale, str. 375-377. - ISTI, Könnte die Kirche in Bilimišće, sl. 15.

sl. 6. Gubbio, sarkofag u Palazzo dei Consoli: a. poklopac, b. prednja strana.

sl. 7. Rekonstrukcija pluteja iz Zenice (prema Đ. Basleru).

ornamenata, posebno upozoravamo na motive dvoprute vitice unutar koje su motivi trolista⁶⁰. Upravo taj ukras, izveden u različitim inačicama, najčešći je ornament na skulpturama ranog srednjeg vijeka, poglavito 8. i početka 9. stoljeća u Italiji.

Motivi jednostruke, dvostruke ili višestruke vitice u sredini kojih je trolisni (sl. 3a, 3b, 4a, 8a) ili križni (sl. 9a, 9b) ukras iz crkve Sv. Marte, čine se stoga, vrlo su databilni ornamenti na tim skulpturama. Kako pokazuju primjerci iz starokršćanskoga razdoblja, ovakvi motivi svoje porijeklo vuku iz kasnoantičke umjetnosti⁶¹. Tijekom ranoga srednjeg vijeka, poglavito u 8. stoljeću, u različitim inačicama isklesani su na brojnim reljefima; rjeđe na

⁶⁰ M. SALMI, nav. dj., sl. 4.

⁶¹ Ovakvi ukrasi su primjerci izvedeni na ulomku sarkofaga nadbiskupa Ecclesija iz crkve San Vitale (usp. "Corpus" della scultura paleocristiana, bizantina ed altomedievale di Ravenna. vol. II, Roma, 1978, sl. 40a) i na jednome pilastru iz Museo Nazionale u Ravenni (Isto, vol. I, str. 45, sl. 46).

sl. 8. Vitice s trolistom u sredini: a. Bijaći (Sv. Marta, ulomak luka oltarne ograde), b. Solin (Sv. Petar i Mojsije, ulomak imposta), c. Solin (Gradina, ulomak nadvratnika), d. Terni (ulomak ciborija), e. Montefiascone (ulomak pluteja), f. Otricoli (ulomak pilastra).

istočnoj jadranskoj obali (sl. 8b, 8c, 9d)⁶², a upadljivo češće na Apeninskom poluotoku. Od brojnih tamošnjih analogija, u ovoj prigodi upozoravamo samo na one koje je izravnije stilski moguće uspoređivati s našima iz Sv. Marte. Jednoprute ili višepolute vitice s trolistom u sredini dobro su usporedive s onima na ulomku ciborija iz Ternija (sl. 8d)⁶³, zatim na ulomku pluteja iz Montefiascone (sl. 8e)⁶⁴, na nedefiniranim ulomcima iz Otricolija (sl. 8f)⁶⁵, te na fragmentu ciborija iz Zuglia nedaleko Tolmezza u

⁶² Hrvati i Karolinzi. Katalog, str. 153. - Starohrvatski Solin, str. 148, sl. 78. - T. BURIC, Predromanička skulptura u Trogiru, str. 140. T. XIII.

⁶³ CSA, vol. 2, *La diocesi di Spoleto*. Spoleto, 1961 str. 106, T. LIX/b (ulomak iz crkve S. Alo datiran u 8.-9. stoljeće).

⁶⁴ CSA, vol. 8, *La diocesi dell'Alto Lazio*. Spoleto, 1974, str. 51, sl. 40.

⁶⁵ CSA, vol. 12, *La diocesi di Amelia, Narni e Otricoli*. Spoleto, 1985, str. 269, 274. sl. 206, 213. U gradu Otricoliju u Laziju ulomci su grede (Palazzo Comunale) i pilastra (via Flaminia) ukrašeni tropretim viticama koje završavaju trolistima. Datarani su u kraj 8. odnosno u 8.-9. stoljeće.

< sl. 9. Vitice sa središnjim križnim završetkom: a - c. Bijaći (Sv. Maria, ulomak pilastra i luka oltarne ograde), d. Trilj (ulomak pilastra), e. Panisperna (S. Lorenzo, pilastar oltarne ograde), f. Rim (Museo dell'Alto Medioevo, ulomak ciborija), g. Anghiari kod Arezza (S. Maria a Miciano).

sl. 10. Genova (S. Maria di Castello, plutej).

sl. 11. Vitice sa trojlistom u sredini na mozaiku iz crkvice nedaleko Asola kod Trevisa.

Friuliju⁶⁶. Za ornament križeva umjesto trojlista u sredini upućujemo na vrlo slične ornamente na pilastrima iz rimske crkve S. Lorenzo in Panisperna (sl. 9e)⁶⁷, na ulomku ciborija iz Museo dell'Alto Medioevo u Rimu (sl. 9f)⁶⁸ i na ulomku iz crkve S. Maria a Micciano kod Anghiarija nedaleko Arezza (sl. 9g)⁶⁹.

Za našu raspravu je zanimljiv i ulomak mramornog pluteja iz crkve S. Maria di Castello u Genovi, na kojemu se u središnjim prostorima koje oblikuju troprute vitice naizmjenično redaju motivi trojlista, četverolista i križa. Ulomak je datiran u kraj 8. stoljeća (sl. 10)⁷⁰

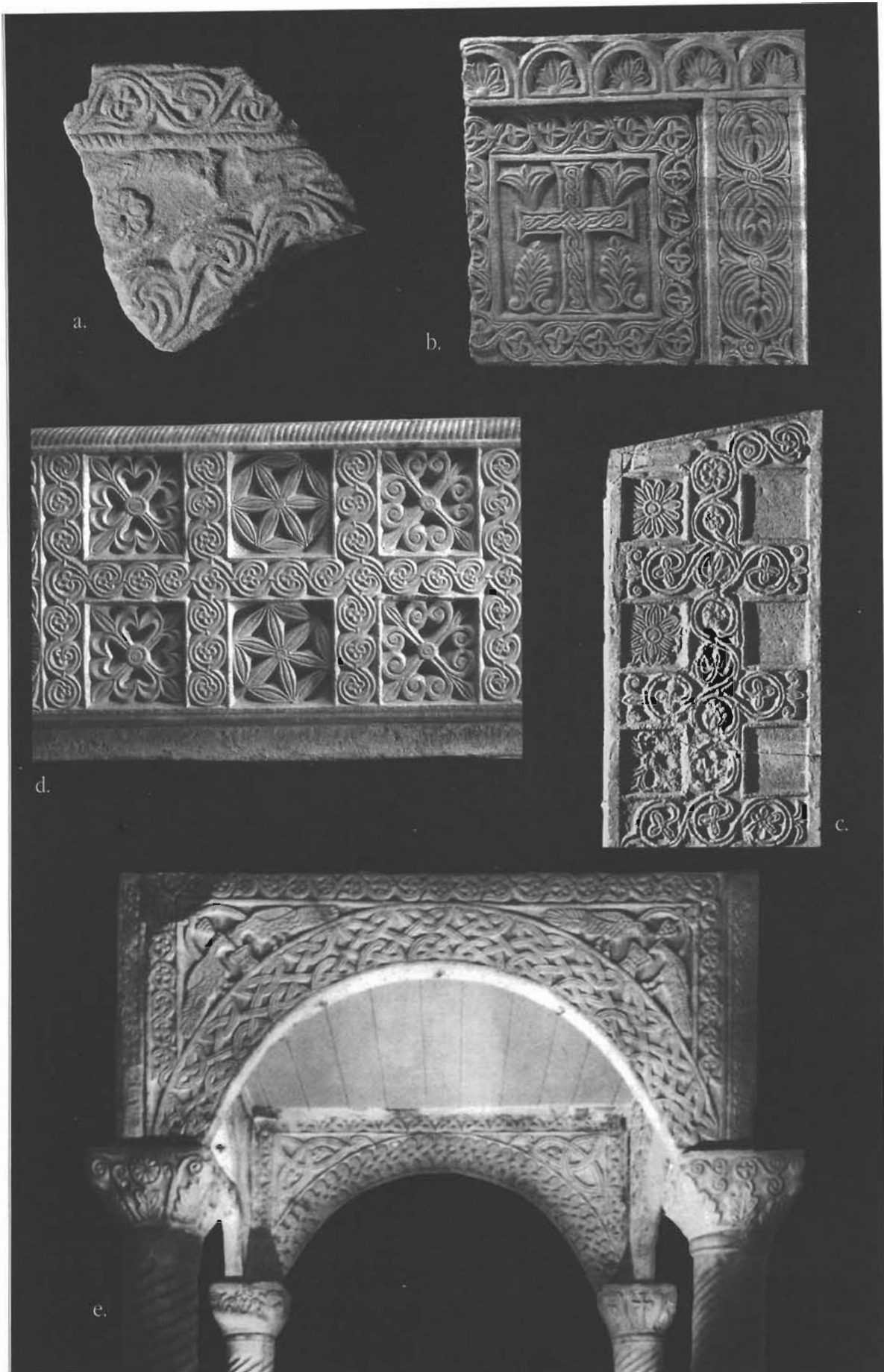
⁶⁶ M. JURKOVIĆ, Il ciborio di Novigrad (Cittanova d'Istria), *Hortus artium medievalium*, 1/1995, str. 146, sl. 13. Ulomak se može datirati u drugu polovinu 8. stoljeća.

⁶⁷ CSA, vol. 7/1, *La diocesi di Roma*. Spoleto, 1974, str. 75-76, sl. 23. Pilastrini su datirani u 772.-795. godinu.

⁶⁸ CSA, vol. 7/6, *La diocesi di Roma*. Spoleto, 1995, str. 94, sl. 11. Ulomak je datiran u prvu polovinu 9. stoljeća.

⁶⁹ CSA, vol. 9, *La diocesi di Arezzo*. Spoleto, 1977, str. 35, sl. 4. Pretpostavlja se da pripada prvoj polovini 9. stoljeća.

⁷⁰ CSA, vol. 4, *La diocesi di Genova*. Spoleto, 1966, sl. 105 (tekst u dodatku iza T. LXXXIV). Vrlo sličnim ornamentima ukrašen je i ulomak jednoga pluteja iz katedrale S. Giusto u Trstu (M. L. CAMMARATA, Scultura altomedievale della diocesi di Trieste, *Atti dei Civici Musei di Storia ed Arte di Trieste*, 10/1978-1979, str. 82, br. 12. Pretpostavlja se da pripada 9. stoljeću.

sl. 12. Ukrašen vitica s trolistom u sredini na skulpturama 8. stoljeća: a. Trogir, b. Zadar, c. Cividale, d. Sesto al Reghena, e. Ravenna.

Za vremensko određenje ukrasnih motiva vitice s trolistom u sredini u ranome srednjem vijeku zanimljive su i antičke mensole iz 2. stoljeća, preklesane u 8. stoljeću i ponovo ugrađene u čividski oratorij S. Maria in Valle⁷¹. U ranome srednjem vijeku, poglavito u 8. stoljeću, ovakvi ornamenti izvode se i na drugim umjetničkim proizvodima (sl. 11b)⁷².

Netom navedene analogije višeputih vitica s križem ili trolistom u sredini odreda su rustičnije klesarske izvedbe, no, na Apeninskom poluotoku u isto vrijeme klešu se i reljefi s ovakvim ornamentima koji stoje u samome vrhu umjetnosti toga doba. Od više takvih primjeraka posebno upozoravamo na one na već spomenutom sarkofagu iz Gubbija iz 8. stoljeća (sl. 6b)⁷³, zatim na vrlo slične ornamente koji ukrašavaju bočne strane katedrâ u Cividaleu (sl. 12c)⁷⁴ i Sesto al Reghena (sl. 12d)⁷⁵ iz druge polovine 8. stoljeća, te na one sa ciborija Sv. Eleukadija iz crkve S. Apollinare in Classe u Ravenni (sl. 12e) koji je isklesan u prvome desetljeću 9. stoljeća⁷⁶. Ovi bolje klesani primjerci iz Italije dobro su usporedivi sa dvama vrlo slično urešenim spomenicima iz Dalmacije: s ulomkom ciborija iz Trogira (sl. 12a)⁷⁷ i s vrlo lijepo ukrašenim velikim plutejem iz zadarske katedrale, danas u Arheološkom muzeju u Zadru (sl. 12b)⁷⁸. Činjenica da se na istočnojadranskoj obali i njenome zaleđu, jednako kao i u Italiji 8. stoljeća, u isto vrijeme slični motivi klešu na rustičnim reljefima i na onima koji odaju klesare visoke kvalitete, u sumnju dovodi prije iznijete zaključke, da su rustične skulpture iz Dalmacije kasniji i nevješti proizvod klesarskih radionica koje su radile po uzoru na one u gradskim središtima. Čini se, pak, prihvatljivijom pretpostavka, da je dalmatinska skulptura 8. stoljeća u svojoj složenosti potpun odraz onovremenih zbivanja u europskoj umjetnosti, posebno u Italiji. Vrlo slični i vjerojatno istovremeni ornamentalni motivi izvedeni su, dakle, u objema razmatranim zonama - i u Dalmaciji i u Italiji, no, u klesarski ponešto drugačijoj obradi što možda podrazumijeva

⁷¹ H. P. L'ORANGE, *Il Tempietto di Cividale e l'arte Longobarda alla metà dell'VIII secolo*, u: *Atti del Convegno Internazionale: La civiltà dei Longobardi in Europa*, Roma, 1974, str. 451, T. XXII-XXIII. Vidi i bilj. 76.

⁷² Npr. na mozaiku otkopanom u crkvi nedaleko Asola kod Trevisa (usp. *Quaderni di archeologia del Veneto*, 4/1988, str. 40-58).

⁷³ D. FOSARD, nav. dj., str. 13, sl. 16. - M. SALMI, nav. dj., 109-111.

⁷⁴ H. P. L'ORANGE, nav. dj., str. 441-442, T. XIII/a. - S. TAVANO, *Il Tempietto Longobardo di Cividale*, Udine, 1990, str. 71 sl. 62. - CSA, vol. 10, *La diocesi di Aquileia e Grado*. Spoleto, 1981, str. 251-252, sl. 375, 376.

⁷⁵ H. P. L'ORANGE - H. TORP, nav. dj., str. 143-144, sl. 258-261. - S. GABERSCEK, *Scultura in Friuli l'arte medioevo. Dai Longobardi ai Carolingi*, (Ed. Archivio Artistico del Friuli), 1977, str. 48-49. - *I Longobardi*. Milano, 1990, str. 316-317.

⁷⁶ "Corpus" *della scultura paleocristiana, bizantina ed altomedievale di Ravenna*. vol. I, Roma, 1978, str. 36-37, sl. 34. Za temu koju razmatramo zanimljiv ornament je i ukras vitice s trolistom na desnom kapitelu na sl. 12e i njene stilske usporedbe s vrlo sličnim takvim ornamentom na antičkim mensolama, preklesanim u 8. stoljeću iz Tempietta u Cividaleu (usp. H. P. L'ORANGE, nav. dj., str. 451, T. XXII-XXIII. - S. TAVANO, nav. dj., str. 72, sl. 66). Usp. i: C. RIZZARDI, *Il ciborio di Sant'Elencadio in Sant'Apollinare in Classe nella culture artistica Carolingia*, Ocnus 1, Bologna, 1993, str. 161-167.

⁷⁷ T. BURIĆ, *Predromanička skulptura u Trogiru*, str. 140, T. XIII. Ulomak još jednog ciborija iz Splita istih stilskih osobina čuva se u Arheološkom muzeju (Isto, str. 155). Okvirno je datiran u drugu polovinu 8. stoljeća (usp. M. P. FLÈCHE MOURGUES - P. CHEVALIER - A. PITEŠA, nav. dj., str. 253 i tamo navedena starija literatura).

⁷⁸ *Hrvati i Karolinzi. Katalog*, str. 153.

sl. 13. Ulomak ukrašene ranosred-njovjekovne grede s natpisom iz crkve Sv. Marte.

regionalnu proizvodnju, vrlo vjerojatno po zajedničkim uzorima i zadanim shemama u obje sredine.

Istoj ornamentalnoj grupi spomenika pronađenih u crkvi Sv. Marte, čini se, treba pribrojiti još jedan vrlo važan fragment. Riječ je o ulomku ukrašenog arhitrava s ostacima natpisa (sl. 13). U gornjoj zoni su udesno položene kuke između kojih su naizmjenični ornamenti dvoprutih vitica s trolistom u sredini i četverolisti u obliku križa, također izvedeni dvoprutom trakom. Gornju ornamentalnu zonu od donje natpisne odvaja široka ravna tropruta, mjestimično u snop povezana, traka⁷⁹. Ulomak je osobito zanimljiv i zbog ostatka natpisa od kojega je ostalo CA... IUP[anus (-ano?)...], u dva reda uz desni odlomljeni rub fragmenta u gornjem ornamentalnom i [...Chr]OATORV(m) ET... u donjem natpisnom pojasu. Ne znajući mu točno mjesto nalaza, prvi ga je objavio N. Cambi datiravši ga u 12./13. stoljeće⁸⁰. Potom su o njemu pisali T. Burić⁸¹ i V. Delonga⁸². Oni pretpostavljaju da je natpis naknadno (početkom 9. stoljeća) uklesan na postojeći spomenik za kojega suglasno pretpostavljaju da je znatno raniji, tj. da pripada 7. stoljeću. Našim stilskim usporedbama smo nastojali pokazati, da i ovaj ulomak, kao i druge "rustične skulpture" iz crkve Sv. Marte vjerojatno pripadaju kraju 8. ili samom početku 9. stoljeća, a kako detaljnim uvidom u spomenik, nismo primijetili tragove naknadnog uklesavanja natpisa⁸³, mislimo da cjelinu fragmenta arhitrava (i natpis i ukrase) treba držati istovremenima. Logičan je stoga i zaključak, da nam je ovaj ulomak iz Sv. Marte

⁷⁹ Usp. ovako ornamentiran višepnuti križ na nadgrobnom spomeniku iz Brescije, u ovome radu na sl. 3f. Na sličan način je i jednakom klesarskom obradom u snoplje dvostrukim povezima spojena i jednostavna tropruta vitica na ulomku iz crkve u Gradini (usp. F. BULIĆ, nav. dj., T. 32/VI, 5. - T. BURIĆ, Posljednji salonitanski klesari, T. V/1. - *Starohrvatski Solin*, sl. 58, u sva tri navedena pokušaja ulomak iz Gradine različito je datiran, u rasponu od 7. do 12. stoljeća). Jednostrukim povezima (predočenim uklesanim crtama) spojeni su i snopovi na križu pluteja iz Gale (vidi sl. 3c).

⁸⁰ N. CAMBI, Nekoliko neobjavljenih natpisa iz fonda nekadašnjeg društva „Bihac“ u Institutu za nacionalnu arheologiju u Splitu, *Starohrv. Prosvj.*, ser. 3, sv. 10/1968, str. 67, T. II/3.

⁸¹ T. BURIĆ, nav. dj., str. str. 180, 186.

⁸² V. DELONGA, *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*. Split, 1996, str. 52, T. VIII/10.

⁸³ Pored nekoliko pokazatelja, važno je primijetiti da je dio natpisa CA... IUPA... u gornjoj ornamentalnoj zoni grede u istome nivou s njenim ostalim dijelovima. Da je natpis na tome dijelu naknadno uklesan, prethodno bi trebalo radirati ornament kojega bi, s obzirom na ritam ukrasa na gredi, tu trebalo očekivati. Uklanjanjem očekivanog ornamenta svakako bi se spustio i nivo plohe na tome mjestu, što, međutim, nije slučaj.

sačuvao najstariji do sada poznati spomenik na kojemu je zabilježen hrvatski etnik⁸⁴, a u skladu s time i najraniji do sada zabilježeni institut župana u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj⁸⁵.

S obzirom da su pri arheološkim istraživanjima na lokalitetu u Bijaćima otkopani ostaci dviju crkvenih građevina koje se međusobno preslojavaju, ostaje na kraju pitanje, kojoj od njih pripadaju u ovome radu razmatrane skulpture? Mišljenja o tome danas su podijeljena, a zbog karaktera do sada provedenih istraživanja i vrlo slabe sačuvanosti lokaliteta, teško je vjerovati da će ih u doglednoj budućnosti biti moguće bolje definirati. Slučaj je, naime, htio da je u vrijeme prvih iskopavanja početkom 20. stoljeća, u većem broju tada istraženih zidova kao crkvena građevina prepoznata samo jedna zgrada; manja trobrodna crkva s kvadratnom apsidom i dograđenim zvonikom na pročelju. Tadašnje spoznaje su, dakle, upućivale na to, da je upravo to ranosrednjovjekovna crkva Sv. Marte koja je bila podignuta nad temeljima starijega gospodarskog zdanja iz antičkoga razdoblja⁸⁶. Takva se generalna slika o lokalitetu zadržala vrlo dugo⁸⁷, sve do revizijskih istraživanja koja su na nalazištu obavljena između 1967. i 1969. godine. Tada je nepobitno utvrđeno, da otprije poznata crkva Sv. Marte, nije bila podignuta nad ruševinama antičkoga gospodarskog zdanja, nego uistinu nad temeljima starije sakralne građevine iz kasnoantičkoga doba i to na način da je svojom širinom obuhvatila prostor nešto veći od srednjeg broda prve crkve. U toj reviziji, naime, ponovo je otkopana velika polukružna apside prve crkve i križna piscina u heksagonalnoj krstionici s južne joj strane⁸⁸. Ta nova otkrića su usložila spoznaje o lokalitetu, no, dobiveni istraživački rezultati, nisu dali odgovor na bitno pitanje: koja je od tih građevina i u kakvu obliku kao crkveni objekt stajala u ranom srednjem vijeku⁸⁹. I nakon provedene revizije,

⁸⁴ Mala uklesana crta ispred ..ATORU može biti ostatak slova O (usp. oblik sačuvanog O) pa je ostatak riječi ...OATORU... teško dopuniti drukčije nego: CHR/OATORU/M/.

⁸⁵ Dva slova ..CA... u prvome retku natpisa možda su ostatak županova imena.

⁸⁶ Lj. KARAMAN, nav. dj., str. 152-155.

⁸⁷ Gotovo svi autori koji su pisali o ovoj crkvi (od prvih D. FREY, *Die mittelalterliche Baukunst Dalmatiens, Mitteilungen der Zentralvereinigung der Architekten*, 4/9, Wien, 1911, str. 6 i L. JELIĆ, *Contributo alla storia d'arte in Dalmazia, Supplemento al Bull. Dalm.*, 35/1912, str. 92-97), pa do posljednjih (T. MARASOVIĆ, *Le "corps occidental" carolingien sur les églises préromanes paleocroates en Dalmatie*, u: *Orbis romanus christianusque ab Diocletiani aetate usque ad Heraclium*, Paris, 1995, str. 284 i M. JURKOVIĆ, *Bijaći, Stombrate kod Trogira*, u: *Hrvati i Karolinzi. Katalog*, str. 179-180) u tlorisnoj osnovi vide ju kao trobrodnu građevinu s kvadratnom apsidom na začelju i zvonikom na pročelju. Jedan od rijetkih koji je iskazao sumnju u takav oblik bio je Ž. RAPANIĆ, *Spomenici nepotpune biografije. De ecclesiis datandis 2, Prilozi Instituta za arheologiju*, 13-14/1996-1997, Zagreb, 1998, str. 88.

⁸⁸ D. JELOVINA, *Starohrvatska crkve Sv. Marte*, str. 27.

⁸⁹ U tim razmišljanjima od koristi može biti i jedan pomalo zaboravljeni podatak L. Jelića zabilježen nedugo nakon završetka prvih istraživanja (usp.: L. JELIĆ, nav. dj., str. 93). U tome kratkome prilogu raspravljaju se neki od rezultata koje su postigli istraživači s početka 20. stoljeća. Između ostaloga tamo stoji: "...*In una pittura di tre secoli addietro, conservata presso la famiglia Slade a Traù e rappresentata la chiesa di S. Marta, quale era prima della chiesa moderna sussistente fino ai recenti scavi, con cupola ad alto tamburo, ed a quanto sembra, con disposizione a croce o centrale...*". Podataka o toj slici nema u nedavno publiciranoj monografiji: R. TOMIĆ, *Trogirska slikarska baština*. Zagreb - Split, 1997. Kolega Tomić nam je i usmeno potvrdio da pri obradi zbirke kod obitelji Slade-Šilović u Trogiru nije vidio sliku koju navodi L. Jelić. Međutim, taj je Jelićev podatak zanimljiv u odnosu prema trima predloženim rekonstrukcijama ranosrednjovjekovne crkve Sv. Marte, nastale u vrijeme prvih istraživanja. Danas se nalaze u arhivu Muzeja HAS. Vidi prilog H. Gjurašina u ovom broju *Starohrvatske prosujete*, sl. 28-32.

naime, istraživači su tvrdili da je ranosrednjovjekovna građevina upravo ona manja s uglatom apsidom, a tumačenjem ostataka njenih zidova predložili su i njene razvojne građevinske faze kojih je, pretpostavlja se, bilo tri: najprije je početkom 9. stoljeća nad temeljima starokršćanske crkve bila sagrađena jednobrodna crkva s kvadratnom apsidom⁹⁰, potom je njena unutrašnjost, umetanjem pravokutnih pilona, podijeljena u tri broda, da bi na koncu prostori između pilona bili zazidani, čime je sužen crkveni prostor, a na pročelju crkve je dograđen zvonik kvadratične osnove⁹¹.

Ponešto drugačije viđenje razvojnih građevinskih faza lokaliteta ima P. Vežić⁹². Prema njemu, pak, u sakralnom kompleksu Sv. Marte u ranome srednjem vijeku izvorno treba vidjeti nanovo sagrađenu trobrodnu baziliku koja se prislonila na tada još sačuvanu polukružnu apsidu stare crkve uz koju je bila i šesterostrana krstionica.

O mogućem izgledu ranosrednjovjekovne crkve Sv. Marte raspravljao je i M. Jurković⁹³. Upozorava na važnost otkrića starokršćanskoga, u ranome srednjem vijeku ponovno upotrebljenoga sarkofaga koji svojim položajem na lokalitetu negira raniju starokršćansku apsidu. Prema nalazu naušnica u sarkofagu⁹⁴ moguće je pretpostaviti da je apsida stare crkve bila srušena već u prvoj polovini ili sredinom 9. stoljeća. Time prihvaća i dodatno potvrđuje rezultate do kojih se došlo u reviziji 1967.-1969. godine. Podržava dakle pretpostavku da je ranosrednjovjekovna crkva Sv. Marte, izvorno bila trobrodna građevina s većom istaknutom pravokutnom apsidom na istočnom zidu. Uz to, u malim prostorima koje zatvaraju ravni završetci zidova bočnih brodova i zidani piloni prislonjeni na trijumfalni luk srednje apside, on vidi i dvije manje bočne četvrtaste apside. Tako uređenoj tlocrtnoj osnovi ranosrednjovjekovne crkve Sv. Marte uzore nalazi u sjevernoj Italiji i to na području koje je tada bilo pod jurisdikcijom akvilejskog patrijarha. Od svih dosadašnjih ponuđenih mišljenja, Jurkovićevo se, u ovoj fazi istraženosti, čini najprihvatljivije. Ono, što mu se možda još može dodati, uočava se iz ostataka zidova sačuvanih između crkve i krstionice koji se konstruktivno ne vežu ni uz crkvu niti uz krstionicu, no, u jednome trenutku su očito bili njihovim dijelom. U tome treba vidjeti još ranosrednjovjekovnih dogradnja i adaptacija kojima je, čini se, sve pretvoreno u jedan jedinstveni građevinski kompleks (sl. 14). U takvom složenom sakralnom građevinskom sklopu možda treba tražiti i mjesto svim skulpturama koje su u to vrijeme resile njegove interijere.

Prva ranosrednjovjekovna crkva Sv. Marte prema raspoloživim podacima i rezultatima dosadašnjih istraživanja bila bi, dakle, jednostavna trobrodna, trotravejna, troapsidalna crkva. Brodovi su joj

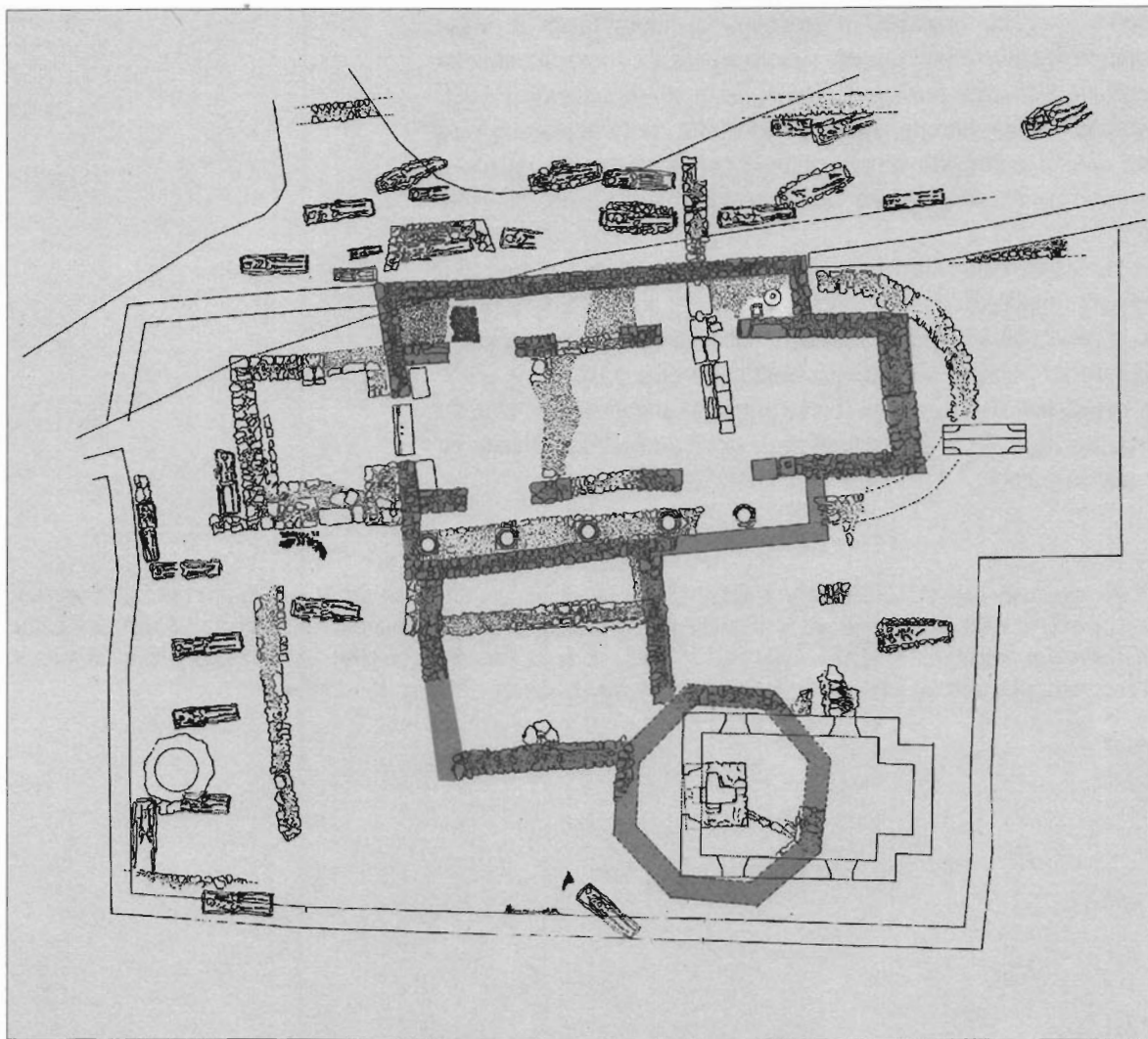
⁹⁰ Crkvu Sv. Marte kao jednobrodnu građevinu s istaknutom uglatom apsidom i bez zvonika na pročelju u ranom srednjem vijeku (prije 852. godine) vidi i S. SEKULIĆ-GVOZDANOVIĆ, Grafički prilog tipologiji hrvatske sakralne arhitekture do romanike, u: *Prilozi istraživanju starohrvatske arhitekture*. Split, 1978, T. II/7.

⁹¹ D. JELOVINA, nav. dj., str. 27-28.

⁹² O tome vidi u raspravi P. Vežića u ovome broju *Starohrvatske prosvjete*.

⁹³ *Hrvati i Karolinzi. Katalog*, str. 179-180.

⁹⁴ Vidi prilog D. Jelovine u ovom broju *Starohrvatske prosvjete*.

sl. 14. Pretpostavljeni ostaci zidova sakralnoga kompleksa crkve Sv. Marte u ranome srednjem vijeku.

odijeljeni pravokutnim zidanim pilonima na način da je prvi red prislonjen na unutrašnju stranu zapadne fasade, a četvrti na trijumfalni luk velike srednje uglate apside i to tako da, s jedne strane, s ravnim zidnim ploham bočnih brodova tvori manje bočne kvadratne apside, a s druge produbljuje i monumentalizira prostor srednje apside⁹⁵. Ovakvim osnovnim tlocrtom crkva Sv. Marte vrlo je bliska onoj Sv. Marije u Biskupiji kod Knina, s time da ta ima četiri traveja i istaknutu srednju polukružnu apsidu⁹⁶. Zanimljivo je da je u oba slučaja riječ o ranosrednjovjekovnim građevinama podignutim vjerojatno krajem 8. stoljeća u sklopu onodobnih vladarskih posjeda⁹⁷. U takvom okruženju, naime,

⁹⁵ Takvom je u završnim izvještajima vide i prvi istraživači s početka 20. stoljeća, usp. sl. 24 i 25 u prilogu H. Gjurašina u ovom broju *Starohrvatske prošjete*. Crkvu Sv. Marte kao ranosrednjovjekovnu trobrodnu jednoapsidalnu građevinu bez zvonika na pročelju crta i E. DYGGVE, u: *History of Salonitan Christianity*. Oslo, 1951, sl. VI, 31.

⁹⁶ Ovakvim tlocrtnim konceptom crkve Sv. Marte u Bijaćima i Sv. Marije u Biskupiji vrlo su bliske nekim europskim crkvama koje su sagrađene u drugoj polovini 8. stoljeća u ozračju "karolinške renesanse". Usp. W. JACOBSEN, *Die Renaissance der frühchristlichen Architektur in der Karolingerzeit*, u: *Kunst und Kultur der Karolingerzeit*, vol. 3, Mainz, 1999, str. 623-642.

⁹⁷ Lj. KARAMAN, Jesu li u Bijaćima kod Sv. Marte bili hrvatski kneževski dvorovi? u: *Iz kolijevke hrvatske prošlosti*, Zagreb, 1930, str. 149-178. - A. MILOŠEVIĆ, *Dvori hrvatskih vladara na Crkvini u Biskupiji kraj Knina*, *Zbornik Tomislava Marasovića*, Split, 2002, str. 200-207.

crkva s ovako naglašenom srednjom apsidom imala je svoje opravdanje jer je povremeno vjerojatno služila i kao dvorana za različite vladarske poslove (*aula regia*), a što je u skladu s praksom onodobne Europe. Takvu pretpostavku potvrđuje i činjenica da većina europskih ranosrednjovjekovnih vladarskih palača u svome sastavu ima upravo takve prostrane jednoapsidalne prostore⁹⁸.

Iz svega dakle, proizlazi da je crkva Sv. Marte, za hrvatsku ranosrednjovjekovnu baštinu, dio vrlo važnoga građevinskoga kompleksa na kojem istraživanja ni izdaleka nisu privedena kraju. Kataloško publiciranje i stručna obrada do sada prikupljene građe s ovoga nalazišta u ovome broju *Starohrvatske prosvjete*, između ostaloga, trebalo bi biti poticajem za nove arheološke zahvate na tome lokalitetu.

⁹⁸ Za Ingelheim usp. H. GREWE, Die Königspfalz zu Ingelheim am Rhein, u: *Kunst und Kultur der Karolingerzeit*, vol. 3, Mainz, 1999, str. 142-151, sl. 3, za Aachen M. UNTERMANN, "opere mirabili constructa", u: *Kunst und Kultur der Karolingerzeit*, vol. 3, Mainz, 1999, str. 152-164, sl. 1; za Paderborn S. GAI, Die Pfalz Karls des Grossen in Paderborn, u: *Kunst und Kultur der Karolingerzeit*, vol. 3, Mainz, 1999, str. 183-196, sl. 1.

The First Early-Medieval Sculpture from the St. Martha's Church of Bijaći
Summary

The paper deals with a group of unskillfully cut relieves, excavated on two occasions (in the early 20th ct., and during the revising excavations in the 1970s) among the ruins of the St. Martha's Church (Sv. Marta) near Trogir, that made part of the Croatian rulers' court in the early Middle Ages (villa Biaci, as referred to by the historic sources, was built on top of the remains of a Roman villa rustica). The relieves were made at various parts of the altar rail (plutei, pilasters, capitals, beams and arched gables) and at a lintel. The main decoration, appearing in various combinations at almost all the fragments, are sequences of concentric circles, single- and multi-switch laces made into braids, with a dot bulge or a small cross in the middle, and double-switch curls with trefoil ending and a cross in the middle. The dominating motives at the plutei are the large multi-switch crosses with stylised palmettes below and rosettas of various forms above their horizontal arms.

These artefacts have been written about several times, for various reasons. There are confronting opinions about their stylistic and chronological affiliation. In the present-day proposals, they range very widely, from the 6th to the 12th centuries, thus, from the late-classical to the early-Romanesque periods. Here it is attempted to enforce the theses on these being early-medieval sculptures of the late 8th or the very beginning of the 9th century. In a review of all the opinions presented on the topic by about a dozen of authors since 1930, particularly emphasized are the efforts of Lj. Karaman, B. Gabričević, Ž. Rapanić and T. Burić.

In 1930, Lj. Karaman presented his thesis on the sculptures originating from the 12th century, and indicating a rebuilding of the St. Martha's Church (with the change of its dedication to St. John) performed, according to a 1197 written source, by the local peasants who, at the time, already formed a settlement there. He also deems that they make clear and unique evidences proving that the interlaced sculptural decoration in the then rural Croatia lasted much longer than in towns, the latter following development of the arts in the neighbouring Italy.

In 1956, B. Gabričević analysed similar ornaments at the then discovered pluteum of Gala, in the Sinj Field. He does not present a precise dating, however, he was the first to assume that the pluteum, together with the similarly decorated fragments of Bijaći to which he compared it, should be dated to the centuries between the last classical period and the times prior to the early-medieval interlaced art.

In 1987, Ž. Rapanić discussed generally the art of the pre-Romanesque époque in Dalmatia. Searching for its roots in the previous centuries, he assumed that the fragments of the St. Martha's Church, just like the similar Dalmatian artefacts, belonged to the second half of the 7th century.

In 1993, T. Burić assumed, while taking into account casual conclusions made by other authors, that these sculptures, together with several other examples similar by style, of Trogir, Solin (Gradina and Otok) and the Sinj Field (Trilj and Gala), and of Crkvina in Biskupija near Knin, make a unique cultural circle. He

deems this regional group of ornaments, the common characteristic of which is unskilful stone cutting and peculiar artistic expression, should be dated after the "classic" paleo-Christian sculpture, and certainly before the pre-Romanesque one. He assumes that the fragments belong to the first half of the 7th century, and make products of the "last stone-cutters of Salona", who worked immediately before moving of the then ecclesiastical centre from Salona to Split. He deems, thus, that this group of artefacts is, in general, a closer regional feature, territorially limited to the diocese of Salona.

In the results of the past analyses of the St. Martha relieves, this paper emphasizes as a common characteristic the lack of skill and proper training of their authors, as well as the stylistically defined group of similar artefacts discovered in the past at several of the already mentioned sites in Dalmatia. These are to be added some further artefacts from the Šuplja crkva and Gradina of Solin and, as pointed out, some from the farther Dalmatian hinterland, from the present-day Bosnia and Herzegovina (sculptures from the churches of Zenica and Dabravina).

While discussing the stylistic and stonecutting characteristics of all these sculptures, particularly those of the St. Martha's Church, particular attention is paid to the dominant decorative motives: the multi-switch crosses and braids, and curls with trefoil and cross ornaments in the middle. The author turns attention to their numerous analogies with stylistically similar artefacts of the Istrian and the Apennine peninsulas, particularly among the rustic relieves dated to the 8th and the very beginning of the 9th centuries. Attention is also turned to the fact that, at the same time at the Apennine Peninsula, similar ornaments were also cut at relieves that made the very top of the contemporary art. Among several such examples, particular attention is paid to the sarcophagus of Buggi, of the 8th century, and very similar ornaments decorating the lateral sides of the cathedras of Cividale and Sesto al Reghena, of the second half of the 8th century, as well as those of the ciborium of St. Eleucadia in the church of S. Apolinare in Classe in Ravenna, made between the years 806 and 810. These better cut Italian sculptures are finely comparable to two very similarly decorated ones in Dalmatia: the fragment of the altar ciborium of Trogir and the very finely decorated pluteum of the Zadar cathedral. The fact that in the 8th century similar motives were being cut at both rustic relieves and those of high stonecutting quality simultaneously at both the East-Adriatic coast and its hinterland as well as in Italy, brings into doubt the previously presented conclusions, that the Dalmatian rustic sculptures make later and unskilful products of the stonecutting workshops that worked following the models of those in urban centres. However, it appears acceptable the thesis that the Dalmatian 8th century sculpture, in its entire complexity, makes a complete image of the contemporary events in the European art, especially in the Italian one. Very like and, probably, contemporary ornamental motives are, thus, produced in both analysed areas - Dalmatia and Italy. The fact that in Dalmatia they are made in a somewhat different stonecutting

treatment may indicate their regional production, however, most probably the same models and schemes being followed in both communities. The same ornamental group of sculptures found in the St. Martha's Church is to be added also the fragment of a decorated architrave with remains of the inscription reading CA... IUP[anus (-ano?)] and [...Chr]ORATORV(m) ET... Since this fragment, too, certainly belongs to the end of the 8th or the very beginning of the 9th centuries, there is the logical conclusion that the fragment from the St. Martha's Church has brought to us the presently oldest known artefact stating a Croatian ethnic and, thus, the oldest presently known record of a župan (vicero) in the early-medieval Croatia.

Since at the locality of Bijaći there have been excavated remains of two ecclesiastical buildings in two layers (the earlier paleo-Christian, and the later early-medieval), it is eventually also discussed the issue of which of them stood as a sacral building in the early Middle Ages and which of them was decorated with the sculptures discussed in the paper. Following a brief review of results of the researches performed so far and other opinions presented on the topics, it is concluded that the first early-medieval church of St. Martha was a simple, three-vessel, three-trave, three-apse church, the vessels being mutually separated with square, masonry pylons, the first pylon leaned against the inner side of the western wall, and the fourth against the triumphal arch of the large, central, square apse, in the way that it, at one side and with the aisle flat wall surfaces, forms smaller lateral square apses, and at the other side further deepens and monumentalises the central apse space. With such basic ground plan, the St. Martha's Church is very close to the St. Mary's Church at Biskupija near Knin. It is also interesting that both churches are early-medieval structures built at the end of the 8th century as parts of the then Croatian sovereigns' residential complexes. Namely, in such an environment, churches with such emphasized central apse were well justified since they could occasionally have been used as halls for performing of various royal jobs (*aula regis*), in line with the contemporary European practice.

From all that is said above results that the St. Martha's Church makes a part of an architectural complex of utmost importance for the Croatian early-medieval sculpture, which, besides very important fragments of the early-medieval sculpture of the end of the 8th or the very beginning of the 9th centuries, also produced the so far the earliest known information on the then Croats in their new country.